

УДК 346.32

Грущенко Олена Анатоліївна,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0001-8167-0214

Буличева Наталія Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри публічного та приватного права
Київського університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-7902-6646

Буличев Андрій Олегович,

кандидат юридичних наук, начальник відділу
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0003-2734-7066

ФОРМУВАННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НЕОБХІДНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМ НЕВИКОНАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті проаналізовано зарубіжний досвід ринкового та державного управління господарськими процесами, опрацьовано практичні рекомендації щодо розвитку нових економіко-правових відносин із урахуванням особливостей вітчизняної економіки. Розкрито поняття практичного заняття. Проаналізовані проблемні питання виконання господарсько-договірних зобов'язань в умовах воєнного стану. Наголошено на нагальній необхідності в умовах воєнного стану приділяти увагу на практичних заняттях із навчальних дисциплін “Господарське право”, “Правове регулювання інвестиційної діяльності” та “Страхове право” формуванню у студентів знань стосовно включення відповідних форс-мажорних застережень до змісту господарських, страхових, інвестиційних договорів із метою формування майбутніх професійних навичок.

Ключові слова: господарсько-договірні зобов'язання, практичні заняття, форс-мажорні обставини, воєнний стан, освітній процес.

Зважаючи на широкомасштабну збройну агресію РФ проти України, формування у здобувачів вищої освіти необхідних компетентностей аналізу проблем невиконання господарсько-договірних зобов'язань в умовах воєнного стану є досить актуальним та доцільним для впровадження у навчальний процес у ЗВО.

Найбільш вагомими результатами досліджень з окремих питань науково-методичного забезпечення освітніх процесів викладені у роботах Н.Л. Акініної, І.М. Дич-

ківської, Л.О. Ковальчук, В.І. Носкова, З.І. Слєпкань, Т.І. Туркот, В. Шинкарук.

Метою статті є аналіз господарсько-договірних зобов'язань із урахуванням особливостей вітчизняної економіки під час триваючої широкомасштабної збройної агресії РФ проти України в умовах воєнного стану, використання на практичних заняттях комплексного підходу щодо висвітлення проблем невиконання господарсько-договірних зобов'язань в умовах воєнного стану.

Практичні заняття (грец. *prakticos* – діяльний) – форма навчального заняття, на якому педагог організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни і формує уміння і навички їх практичного застосування шляхом виконання відповідно поставлених завдань. У структурі практичного заняття домінує самостійна робота студентів. Правильно організовані практичні заняття мають важливе виховне та практичне значення (реалізують дидактичний принцип зв'язку теорії з практикою) і орієнтовані на вирішення таких завдань:

- поглиблення, закріплення і конкретизацію знань, отриманих на лекціях і в процесі самостійної роботи;
- формування практичних умінь і навичок, необхідних у майбутній професійній діяльності;
- розвиток умінь спостерігати та пояснювати явища, що вивчаються;
- розвиток самостійності тощо [5].

Під час практичних занять із навчальних дисциплін “Господарське право”, “Правове регулювання інвестиційної діяльності” та “Страхове право” одним із питань у переліку тем, визначених робочою програмою навчальної дисципліни, які стосуються договорів (господарських, інвестиційних, страхових), є підготовка та проведення їх правової експертизи.

У нинішніх умовах воєнного стану, коли у сфері господарювання повсякчасно виникають практичні ситуації зриву виконання контрагентами взятих на себе зобов'язань через незалежні від них обставини, пов'язані з повномасштабною військовою російською агресією, актуальним вбачаємо приділення окремої уваги під час проведення практичних занять навичкам аналізу економіко-правового та фінансового стану підприємства, ризиків його діяльності у форс-мажорних обставинах (обставинах непереборної сили, загальної військової мобілізації, військових дій, надзвичайного стану, карантину тощо) та формуванню практичних умінь включення відповідних форс-мажорних застережень до змісту будь-яких господарських договорів, включаючи інвестиційні та страхові.

Відповідно до Закону України “Про торгово-промислові палати України” від 2 грудня 1997 року № 671/97-ВР, форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами. До таких обставин належать епідемії, війни або збройні конфлікти, воєнні дії, теракт, революція, захоплення підприємств, страйки, аварії, пожежі, вибухи, обмеження експорту й імпорту, стихійні лиха та інше.

Форс-мажорними можуть бути визнані також обставини, які не зазначені в переліку, наведеному в Законі “Про торгово-промислові палати України”, проте відповідають критеріям форс-мажорних обставин, не суперечать законодавству та узгоджені сторонами у договорі як такі, що звільняють їх від цивільно-правової відповідальності [3].

Зазвичай у договорах, зокрема господарських, інвестиційних, застереження про форс-мажор має не лише формальний характер. Із нього має бути зрозуміло: протягом якого часу сторона, яка не може виконати зобов'язання через обставини непереборної сили, повинна повідомити про це іншу сторону; який порядок та в якій формі має бути здійснене таке повідомлення; які наслідки неповідомлення іншої сторони про випадок форс-мажору; яким чином необхідно підтверджувати факт настання обставин непереборної сили. Тож під час укладення договору сторонам варто окрім обставин, які вважаються форс-мажорними, передбачити в договорі також детальну процедуру (телефонний дзвінок, месенджер, електронна пошта, офіційний лист тощо) інформування іншої сторони про настання таких обставин, а також передбачити наслідки недотримання цієї процедури [1].

Також при укладенні договору сторони мають право самостійно визначити, при настанні яких обставин вони будуть звільнені від відповідальності за їх невиконання. Статтею 219 Господарського кодексу України закріплено, що сторони можуть передбачити певні обставини, які через надзвичайний характер є підставою для звільнення сторони від господарської відповідальності у випадку порушення зобов'язання через дані обставини, а також порядок засвідчення факту виникнення таких обставин [2].

Слід зазначити, що сам по собі факт існування обставини (виникнення пожежі, загроза епідемії, стихійне лихо, карантин та інші) не є форс-мажором. Така обставина стане форс-мажором тільки у разі, якщо особою буде доведена неможливість виконання внаслідок цього передбачених умовами договору зобов'язань.

Другим важливим моментом є те, що існування форс-мажорних обставин звільняє сторону договору від відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, однак не звільняє від обов'язку виконати це зобов'язання після припинення форс-мажору.

Упродовж практичного заняття до студентів можна довести інформацію про формулювання конкретних умов, на зразок таких:

“1. Сторони звільняються від відповідальності за часткове або повне невиконання зобов'язань за цим Договором, якщо це невиконання стало наслідком обставин непереборної сили, таких як пожежа, повінь, землетрус, страйк, ембарго, військові дії, надзвичайний стан, карантин, розпорядження державних органів, а також інших, що не залежать від волі Сторін обставин і якщо ці обставини безпосередньо вплинули на виконання цього Договору. При цьому виконання зобов'язань за Договором відсутається відповідно до часу, упродовж якого діяли відповідні обставини і їх наслідки.

2. Сторона, для якої створилася неможливість виконання зобов'язань за цим Договором, зобов'язана про настання зазначених вище обставин не пізніше 10 (десяти) календарних днів із моменту їх настання, у письмовій формі, повідомити іншу сторону. Таке ж повідомлення виконується і при припиненні дії

зазначених обставин. Належним доказом наявності зазначених вище обставин та їх тривалості буде слугувати свідоцтво Торгово-промислової палати країни Покупця або Продавця відповідно.

3. Несвоєчасне повідомлення про обставини непереборної сили позбавляє відповідну Сторону права посилається на них у майбутньому”.

Також, поглиблюючи знання студентів, слід наголосити на тому, що не треба плутати форс-мажор з істотними змінами обставин у договорі. Істотні зміни обставин у договорі є особливою категорією непередбачуваних обставин, за настання яких (на відміну від форс-мажору) належне виконання договору можливе, але в силу їх непередбачуваності є суттєво ускладненим. Відповідно до ст. 652 Цивільного кодексу України, якщо сторони не досягнуть згоди щодо приведення договору у відповідність з обставинами, що істотно змінились, договір може бути розірваний або змінений за рішенням суду. Зміна обставин є істотною, якщо вони змінились настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах. У разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін [6].

Однією із можливостей підтвердження форс-мажору (неможливості виконати зобов'язання) є сертифікат Торгово-промислової палати України. Регламент Торгово-промислової палати України встановив низку вимог до документів, які сторона договірних правовідносин надає для отримання сертифіката про форс-мажорні обставини. Вони повинні свідчити про:

- ✓ непередбачуваність обставин (їх настання або наслідки неможливо було передбачити, зокрема на момент укладення відповідного договору, перед терміном настання зобов'язання або до настання відповідного обов'язку);
- ✓ невідворотність (непереборність) обставини (неминучість події та/або її наслідків);
- ✓ надзвичайність обставин (мають винятковий характер і знаходяться поза межами впливу сторін);
- ✓ причинно-наслідковий зв'язок між обставиною/подією та неможливістю виконання заявником своїх конкретних зобов'язань (за договором, контрактом, угодою тощо) [4].

Наразі Торгово-промислова палата України спростила процедуру подачі заяви та документів для одержання сертифіката про форс-мажорні обставини. Тепер для отримання сертифікату про форс-мажорні обставини знадобляться такі документи:

- заява, підписана керівником та засвідчена печаткою підприємства;
- копія договору;
- копія наказу (розпорядження) у зв'язку з необхідністю припинення діяльності на підставі відповідних нормативно-правових актів;
- повідомлення (сповіщення іншої сторони про настання форс-мажорних обставин).

Зазначимо також, що не всі події слід відносити до форс-мажорних обставин. Законодавством України визначений перелік обставин, що не вважаються форс-мажором, зокрема:

зростання офіційного та комерційного курсів іноземної валюти;
відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, а також необхідних коштів у боржника;
фінансова й економічна криза;
дефолт;
недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника;
обставини, які відносяться до комерційного ризику, тощо.

Доречною вважаємо думку фахівців компанії DLF attorneys-at-law, що за форс-мажорних обставин, насамперед, потрібно спробувати домовитися з контрагентом та внести відповідні зміни до договору щодо звільнення від відповідальності чи від виконання зобов'язання за договором на цей період, а вже потім розглядати інші варіанти дій. Якщо все ж не вдалось домовитись із контрагентом, то варто добре вивчити наявні документи та докази (в т.ч. формулювання в договорі стосовно форс-мажорних обставин, порядок інформування іншої сторони про виникнення обставин непереборної сили), проаналізувати наявність причинно-наслідкового зв'язку між обставинами та неможливістю виконання конкретних зобов'язань, а також підготуватись до можливого розгляду справи в суді, щоб ефективно відстояти свої інтереси в цій ситуації. Не слід забувати, що тягар доказування настання форс-мажорних обставин покладений на заявника [1].

Підсумовуючи зазначене вище, слід наголосити на нагальній необхідності в умовах сьогодення приділити увагу на практичних заняттях із навчальних дисциплін “Господарське право”, “Правове регулювання інвестиційної діяльності” та “Страхове право” формуванню у студентів навичок включення відповідних форс-мажорних застережень до змісту господарських, страхових, інвестиційних договорів, а результативність такого заняття цілком і повністю буде залежати як від повноти і якості проведених підготовчих заходів викладача, так і від методики його проведення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичні матеріали офіційного сайту компанії DLF attorneys-at-law. URL: <https://dlf.ua/> (дата звернення: 18.04.2022).
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. № 18 –22. Ст. 144.
3. Про торгово-промислові-палати України: Закон України від 2 грудня 1997 року № 671/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 13. Ст. 52.
4. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили): Рішення президії ТПП України від 15.07.2014 № 40(3). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040571-14#Text> (дата звернення: 18.04.2022).
5. *Туркот Т.І.* Педагогіка вищої школи: навч. пос. К.: Кондор, 2011. 628 с. URL: https://pidru4niki.com/16740216/pedagogika/praktichni_zanyattya_metodika_pidgotovki_provedennya (дата звернення: 18.04.2022).
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. № 40–44. Ст. 356.

REFERENCES

1. Analytichni materialy ofitsinoho сайtu kompanii DLF attorneys-at-law. “Analytical materials of the official website of DLF attorneys-at-law”. URL: <https://dlf.ua/> (date of application: 18.04.2022) [in Ukrainian].

2. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. “Economic Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 436-IV”. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2003. No. 18–22. Art. 144 [in Ukrainian].

3. Pro torhovo-promyslovi-palaty Ukrainy. “On Chambers of Commerce and Industry of Ukraine: Law of Ukraine dated December 2, 1997 No. 671/97-VR”. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1998. No. 13. Art. 52 [in Ukrainian].

4. Rehlament zasvidchennia Torhovo-promyslovoiu palatou Ukrainy ta rehionalnymy torhovo-promyslovymy palatamy fors-mazhornykh obstavyn (obstavyn neperebornoi syly). “Regulation of certification by the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine and regional chambers of commerce and industry of force majeure circumstances (circumstances of force majeure): Decision of the Presidium of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine dated 07/15/2014 No. 40(3)”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040571-14#Text> (date of application: 18.04.2022) [in Ukrainian].

5. *Turkot T.I.* (2011). Pedahohika vyshchoi shkoly. “Higher school pedagogy: teaching manual”. K.: Condor. 628 p. URL: https://pidru4niki.com/16740216/pedagogika/praktichni_zanyattia_metodika_pidgotovki_provedennya (date of application: 18.04.2022) [in Ukrainian].

6. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. “Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV”. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2003. No. 40–44. Art. 356 [in Ukrainian].

UDC 346.32

Hrushchenko Olena,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Docent at the Department, National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-8167-0214

Bulycheva Nataliia,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Docent at the Department,
Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7902-6646

Bulychev Andrii,

Candidate of Juridical Sciences,
Head of the Department, State Research Institute MIA Ukraine
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2734-7066

FORMATION OF THE NECESSARY COMPETENCIES OF HIGHER EDUCATION APPLICANTS IN ANALYZING THE PROBLEMS OF NON- FULFILLMENT OF ECONOMIC AND CONTRACTUAL OBLIGATIONS UNDER MARTIAL LAW

The article analyzes foreign experience of market and state management of economic processes, conducted a study of foreign experience of market and state management of economic processes, developed practical recommendations for the development of new economic and legal relations, taking into account the characteristics of the domestic economy. Disclose the concept of practical exercise. Identified force majeure circumstances in the performance of contractual obligations. Analyzed the problematic issues of execution of economic and contractual obligations under martial

© Hrushchenko Olena, Bulycheva Nataliia, Bulychev Andrii, 2022

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2022.2\(56\).4](https://doi.org/10.36486/np.2022.2(56).4)

Issue 2(56) 2022

<http://naukaipravoohorona.com/>

law. Justify the urgent need in martial law to pay attention to practical exercises in the disciplines “Business Law”, “Legal Regulation of Investment Activity” and “Insurance Law” to form students’ knowledge about the inclusion of appropriate force majeure clauses in the content of economic, insurance, investment contracts to form future professional skills.

Emphasized, that circumstances that are not specified in the list provided in the Law “On Chambers of Commerce and Industry of Ukraine”, but meet the criteria of force majeure, do not contradict the legislation and are agreed upon by the parties in the contract as such, can also be recognized as force majeure. that release them from civil liability.

The authors note, that the mere fact of the existence of a circumstance (the occurrence of a fire, the threat of an epidemic, a natural disaster, a quarantine, etc.) does not constitute force majeure. Such a circumstance will become a force majeure only if the person proves that it is impossible to fulfill the obligations stipulated in the terms of the contract as a result.

It is marked, that the existence of force majeure circumstances relieves the party of the contract from responsibility for non-fulfillment or improper fulfillment of an obligation, but does not relieve it of the obligation to fulfill this obligation after the end of the force majeure.

Keywords: economic and contractual obligations, practical training, force majeure, state of war, educational process.

Отримано 15.06.2022